

Османова А.М.

кандидат психологічних наук

ПСИХОСЕМАНТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОТВОРЧИХ УЯВЛЕНЬ КРИМЦІВ

У статті з'ясовані психологічні особливості впливу міфолого-релігійних чинників на процес становлення етнічної свідомості кримських татар. Простежується тісний зв'язок міфології з релігією, доктринальні основи якої були породжені тим самим типом мислення, на основі якого породжувалися і міфи, тобто базовий психологічний досвід формувалася та усвідомлювався у міфологічних категоріях та засобами міфологічного мислення.

В еволюції етнічної свідомості кримців значну роль відіграла ісламізація. Цей процес мав сприятливий ґрунт для розвитку, оскільки базувався на численних язичницьких проявах у системі світосприйняття і не суперечив основним константам кримськотатарської етносвідомості.

У статті зазначається, по-перше, що міфологічна та релігійна свідомість складалася протягом довгого періоду часу, здійснюючи безпосередній вплив на всі сторони соціального життя суспільства, визначаючи ті специфічні особливості, які лягли в основу формування етнічної свідомості кримськотатарської етнічної спільноти.

По-друге, реальною базою формування етнічної свідомості кримців виступає соціальне буття суспільства, тобто процес взаємодії людей у господарській, духовній діяльності, де формуються і виявляються не тільки природні особливості суспільства та особистостей, але й особливості соціальні, ті, що виникають у процесі спільної діяльності. Сутнісні орієнтири етнічної культури передаються людині через взаємодію з іншими членами суспільства. При цьому сутнісні орієнтири культури виступають як знання не тому, що вони несуть у собі об'єктивну істину, а тому, що вони містять у собі знак належності до своєї культури.

По-третє, міф як первісна та універсальна спроба пізнання стимулює інші види пізнання. При цьому наступний розвиток свідомості етносу не веде до повної відмови від міфології. Міфологізована картина як певна здатність свідомості зберігається на всіх історичних етапах розвитку кримськотатарського етносу. Простежується тісний зв'язок міфології з релігією, доктринальні основи якої були породжені тим самим типом мислення, на основі котрого породжувалися і міфи, тобто базовий психологічний досвід формувалася та усвідомлювався у міфологічних категоріях та засобами міфологічного мислення. Так, із різних рушійних сил етнічного розвитку складається закономірність етнічного процесу та формування етнічної свідомості кримців.

По-четверте, в еволюції етнічної свідомості кримців велику роль відіграла ісламізація. Цей процес мав сприятливий ґрунт для розвитку, оскільки ґрунтувався на численних язичницьких проявах у системі світосприйняття і не суперечив основним константам кримськотатарської етносвідомості. Традиційна етнічна свідомість закріпилася у кримськотатарській культурі багато з постульованих в ісламі цінностей, та іслам виступив як доповнення до традиційних релігійних регуляторів.

Ключові слова: традиційні уявлення, поведінкові стереотипи, етнокультура, традиційність, іслам, етнічна свідомість, обряди та звичаї.

Постановка проблеми. Світосприймання кримців, що сформувалось у результаті складної взаємодії міфологічного та ісламського світорозуміння, відображає різні рівні етнічної культури – як ті, що входять коріннями у глибоке минуле, так і ті, що відповідають вимогам часу; водночас міфологічне та ісламське світорозуміння не просто співіснують, але і перетинаються у свідомості кожного представника народу.

У цьому контексті важливою детермінантою становлення й розвитку етнічної свідомості кримців постають міфолого-релігійні чинники, з'ясування специфіки впливу яких на спосіб буття етносу складає нагальну потребу сьогодення як теоретичного, так і практичного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семіотичну концепцію етнокультури розвивав В.Т. Куєвда [4]. Проблема співвідношення

міфологічного знання і релігійної самосвідомості, з погляду філософської антропології, знайшла своє відображення у працях Е.М. Мелетінського [7], А.Л. Топоркова [10]. Погляди на етнічну історію, культуру, релігію кримських татар досліджував Р. Куртієв [6].

Постановка завдання – з'ясувати психологічні особливості впливу міфолого-релігійних чинників на процес становлення етнічної свідомості кримців.

Виклад основного матеріалу. Визначальним фактом, що свідчить про стійкість етносоціальних уявлень, є їхня властивість виявляти себе у стереотипізованих психологічних проявах, що складають основу традиційних народних звичаїв, обрядово-святкових побудов, ставлень і відношень до найнезвичніших проявів довкілля. Унормовуючись через звичаєвість, традиційні уявлення утверджують зразки етичних, естетичних, загалом життєвих зразків-ідеалів й фіксуються у поведінкових стереотипах, що корелюють з моральними настановами і життєвими цінностями.

Традиційні чинники поведінки людини містять відбитки найдавніших архаїчних і міфологічних зразків уявлень і тлумачень довкілля. Як система успадкованих етносоціальних уявлень традиційні чинники найповнішою мірою зберігаються й виявляються у фольклорних зразках, календарних святах і родинно-побутових обрядах. Результати засвоєння останніх опредметнюються особистістю у сучасній культуротворчій діяльності, а також у різноманітних формах її звичаєвої поведінки.

Протягом століть у кримських татар формувалася своя система правил і норм поведінки, що знайшла відбиття в моральному кодексі, закріпленому в специфічних формах народної творчості. У ній разом із доісламським зведенням правил і норм поведінки – суто національним компонентом – важливе місце посідає культура мусульманства. Кримські татари, включившись в духовне життя мусульманського світу, привнесли в іслам свої релігійно-етичні уявлення, правові норми і звичаї, склавши у такий спосіб національну своєрідну форму побутування ісламу.

Кримський півострів з найдавніших часів знаходився на жвавому перетині морських і караванних шляхів, на межі різних цивілізацій – східної, західної, арабо-мусульманської, тюркської та середземноморсько-християнської. Це наклало відбиток на етнопсихологію кримськотатарського народу, специфіка якої визначається поєднанням східного і західного світосприйняття.

Основу східного світобачення склала мусульманська культура. Цьому типу властиві жорсткі вимоги щодо виконання традиційних норм і канонів. Людина тут розуміється як духовна єдність емоцій, волі та розуму. Водночас ця традиція прагне звернутися прямо до серця як осереддя божественного і людського. Саме тому знання має вторинний характер як спосіб досягнення «локальних» завдань. У результаті для людини Сходу було типовим обмеження індивідуальної свободи, незалежності мислення, самостійності в різних сферах суспільного життя.

До фундаментальних основ ісламського виховання і навчання відносили не тільки релігію, знання і науку, мудрість, справедливість, практику і мораль, але й обдарованість людини. Західне світосприйняття виявлялося в системі всебічного і гармонійного розвитку вільної, творчої особистості. Основними рисами цього типу були ціннісно-раціональний характер навчання і виховання, переважна орієнтація на розвиток волі і розуму, утвердження в людині індивідуального і вкороченого початку, почавши з гармонізації відносин із соціумом.

Ісламізація суспільства стала своєрідною сходинкою у пізнанні і розумінні сенсу єдиних для всіх світових релігій моральних заповідей, у залученні до віри в існування вищої істини і реальності.

Іслам, як наймолодша релігія, синтезував у собі безліч уявлень, міфічних образів і культових елементів, колишніх релігій і знаходиться в найтіснішому взаємозв'язку з ними. Як світоглядна система іслам має багато спільного з попередніми явищами духовного життя.

Фетишизм, віра в магію, тотемізм, шаманізм, шанування померлих – це ті форми релігії, які були властиві всім народам на ранніх етапах історичного розвитку. Їхні пережитки досить відчутні і в такій монотеїстичній релігії, як іслам, вони «перекочували» в іслам лише дещо видозмінившись. До їх числа, наприклад, належать пережитки фетишизму і віри в магію.

Фетишистські вірування були поширені у багатьох народів, зокрема й у кримців. Поклоніння окремим деревам, каменям, вогнищам тощо у кримських татар перегукується з язичницькими пережитками в ісламі. Великого значення надавали стародавні люди різним талісманам й амулетам, що «оберігали» їх господарів. Кожен віруючий мусульманин, навіть не знаючи арабської мови, прагне мати примірник Корану, який має, на його думку, властивість охороняти будинок від

бід і нещасть. Аркуш паперу, шматок тканини або шкіри з висловами Корану – краший талісман, супутник удачі [6]. В уявленнях мусульман деякі предмети мають магічну охоронну силу. Багато що з них не пов'язано з ісламом, а прийшло з більш давніх повір'їв. Наприклад: підкова – символ успіху, блакитне намисто, що оберігає від «пристріту» (поганого ока), тощо.

У віруваннях древніх народів, у тому числі кримських татар, особливе місце посідав культ предків. У його основі лежить уявлення про те, що душі померлих небайдужі до долі живих і можуть вплинути на їхні справи. Під час ісламізації народів культ предків у деяких випадках трансформувався у культ святих. У мусульман досі повсюдно збереглися забобони, що стосуються святих і духів-покровителів, які нібито оберігають світ і його мешканців від нещасть.

Іслам не зміг до кінця викоринити багато народних традицій, обрядів, популярних народних культів. Оскільки ж в ісламі було досить багато теоретично близьких за звучанням мотивів, він без зусиль пристосував укорінені традиційні обряди до своїх догм, надавши їм мусульманського забарвлення. В деяких випадках навіть канонізував їх. Так, мусульманські урочисті акти жертвопринесення проводилися в «священних гаях», замінюючи мусульманські храми. Виключені з ряду офіційних святих, язичницькі боги продовжували функціонувати в народному побуті поряд з офіційними культурами мусульманської релігії. Відмінність стала полягати в тому, що вони перейшли в розряд покровителів тварин, ремесел тощо, водночас зберігаючи колишні функції.

Відхилення від ісламу спостерігалися в усьому комплексі повсякденності. Незважаючи на глибоко моральне значення, яке в цілому надавалося суворому шануванню святих, ісламське благочестя у кримськотатарському середовищі ґрунтувалося більше на повазі до зовнішніх образів, ніж на внутрішньому релігійному мусульманському почутті. Причина такого ставлення до ісламу полягає в тому, що в етнічній свідомості кримських татар задовго до прийняття ісламу була закріплена суворі і струнка система традиційних норм і цінностей, яка регламентувала і приводила в гармонійну відповідність усі сфери суспільного та особистого життя.

Традиційна етнічна свідомість закріпила у кримськотатарській культурі багато з тих цінностей, які постулюються в ісламі, в результаті чого іслам виступив лише як доповнення до традиційних релігійних регуляторів, підтверджуючи

правильність народної етики і моралі та надаючи кримськотатарській релігійності чіткості у зовнішній обрядовості й атрибутіці з утвердженням ісламу як офіційної релігії.

Іншим аспектом спільності є землеробські культури, які у кримців (кырымлылар) мали широке застосування. Незважаючи на те, що в межах Халіфату, де після завоювань виявилися галузі стародавніх землеробських цивілізацій, землеробські культури були знищені ісламом, їх пережитки збереглися у календарних обрядах і землеробських святах.

Одним із визначальних циклів-образів є річний колообіг, якому ми підпорядковуємося, переходячи в часі від одного витка року до наступного, спіралеподібно вивершуючи свій життєвий шлях. Річний цикл як психологічний простір у часовому вимірі також має свої семантичні центри, що виформовуються у взаємодії людини з довкіллям. Зимове і літнє сонцестояння, весняне і літнє рівнодення, період відродження й згасання рослинного світу весняно-осіннього періоду, народження людини, творення нового роду через шлюб (пора весіль) як і перехід в інші виміри існування через поховальну обрядовість – усе це породжує складні психологічні механізми співвідношень людини з ними (В.А. Роменець, 2003), стає джерелом творчих насаг до творення того, що зветься народною культурою, а у нашому прикладі – святами традиційного календаря та родинно-побутовими обрядами [5].

Обряд як форма існування звичаю закріплює певні норми у свідомості окремих людей, які шляхом міжпоколінневої трансляції утворюють традицію, що визначає світоглядну систему народу. Найбільш життєвостійкими та здатними до розвитку виявилися ті форми календарної обрядовості, що були естетично й емоційно збагачені, які містять художні елементи народної творчості [2].

Традиція здійснює визначальний вплив на формування річного циклічного психологічного простору, організовує поведінку людини відповідно до ціннісної світоглядної матриці. Механізмом реалізації традиційної закономірності виступає звичаєвість і насамперед святковий календарний цикл, у якому сенсовизначальні часові центри оформлені за правилами організації обрядово-святкових структур (В.Т. Куєва) [4].

Календарна обрядовість кримських татар має яскраво виражений аграрний характер. Ідучи з глибокої давнини, язичницькі звичаї у підсумку злилися з мусульманськими, зберігаючи магічний сенс. Саме у календарних святах чітко

декларуються риси, що пов'язані з місцевими домусульманськими традиціями. Сила традиції проявляється у самосвідомості, самовизначеності представників кримськотатарського народу, їхньому ставленні до традиційної для них релігії. У них відбувається злиття етнічної та соціокультурної ідентичності.

Початком календарного циклу є свято *Наврез* – традиція зустрічі нового року, яка пов'язана з давніми магічними віруваннями людей, що були спрямовані на забезпечення багатого врожаю, здоров'я родини і роду протягом усього року [6].

В обрядовості свята міститься інформація про етнічні джерела, етнокультурні зв'язки і вірування кримських татар. Святкування Наврезу було прийнято у тюркських народів Середнього Сходу Азії ще до ісламу. Поступово він увійшов до числа мусульманських свят, з ним стали пов'язувати ісламські легенди і перекази. Вважалося, що Аллах створив день і ніч рівними у день Наврезу, коли пророк Ной вступив на землю, і коли був день весняного рівнодення. Святкування Наврезу в кримських татар супроводжувалося комплексом обрядів і звичаїв, заснованих на вже відомих виставах.

У звичаях степових і передгірних кримських татар присутні відголоски колишнього шанування цих природних явищ і пов'язаних з ними магічних обрядів. Наприклад, тривалий час зберігалася традиція в дні свят перестрибувати через вогнище, тобто здійснювати ритуал очищення від влади лихих духів за допомогою вогняної стихії.

Дуже важливим ритуальним обрядом доісламської культури є поклоніння вогню. Вогонь виступає і як особливе божество, і як очисна сила. Сама ідея очищення вогнем так чи інакше присутня в різних релігіях. В ісламському трактуванні цієї стихії, за визначенням Аллаха, керував Ільяс, він же допомагав людині захищатися від темних сил, отже, йому присвячували ритуальні багаття [6]. У зікровій практиці суфіїв також знайшли застосування ритуали з використанням очищувальної сили вогню [12, с. 54].

Власне, вогонь виступає з'єднувальним і гармонізувальним чинником творення шлюбу, щоб творити лад у найсуворіших реальностях. Шлюбний обряд є в міфологічних уявленнях паралеллю з шлюбом світотворчих сил, де вогонь символізує чоловічу сутність, а вода – жіночу.

З давніх часів було створено безліч образів, мотивів і сюжетів, в основу яких покладено системи, універсальні для різних народів, а тому, моделюючи їхню давню культуру та надаючи роз-

витку подібним сюжетам, кримці створили оригінальний світогляд. Структурні одиниці таких систем – архетипи – час від часу впливають на поверхню суспільної свідомості і нині. Особливо стійким виявився язичницький пантеон з верховним божеством Тенгрі, успадкований від тюркських предків народу.

Становлення архетипу Старого Мудреця бере свій початок у тюркській міфології від духів-посередників – посланців Тенгрі, які виконують його волю і вступають у безпосередній контакт з людиною, а отже, співвідносяться зі сферою існування самої людини. Це боги, які підпорядковуються Йер-су (святій Землі-Воді), виконуючи волю Тенгрі, який карає за гріхи та який керує духами землі і води [10, с. 351].

У фольклорній спадщині тюркських народів присутній образ вічно живого старця – Хизир Ільяса. У фольклорі кримців також є свято Хидирллез, яке відзначається у день зустрічі пророків. Назва свята містить два мусульманських імені святих Хизира та Ільяса, з котрими пов'язані численні легенди. Хизир – ісламський святий. У Корані відмічено, що Хизир є проповідником, і йому Богом дароване вічне життя [1, с. 262]. За легендарною традицією кримських татар, він підтримував у людей віру в Аллаха, надавав допомогу тим, хто потопав у морі, допомагав гасити пожежі, захищав від крадіжок і злих духів [11, с. 26]. Святий Ільяс – один з біблійних пророків. Від з'єднання цих імен походить назва дня весни – Хидирллез.

Свято *Хидирллез* вважається за народним календарем початком літа. З прийняттям ісламу язичний святий функціонально збагачується, поступово здобуваючи статус пророка, кораничного персонажа. У свідомості народу відбувається з'єднання язичного божества та ісламського пророка в образі мандрівника, мудрого старця. В тюркській фольклорній традиції роль старика не обмежується міфологічними уявленнями. Він виступає як хранитель життєвого досвіду, народних знань і звичаїв та немовби переходить у категорію предків, стаючи посередником між живими і померлими людьми і духами. Образ старого, який наділений багатоміжним досвідом і освічений мудрістю, стає крапкою зіткнення міфологічних уявлень: верховного божества *Тенгрі* – богом шляхів на коні із сукупністю з духами *Йер-Су* – язичеського божества *Хизир*, мусульманського пророка *Ільяс* – білобородого казкового старця і традиційно шанованого ставлення до старості, мудрості, усвідомлення близь-

кості стариків до світу предків у світовідчутті тюркських народів. Культурний досвід кримців, що накопичувався століттями, конденсувався в архетиповому образі старця, синтезувавши міфологічне світосприймання і соціальні відносини між людьми, особистістю та соціумом.

Так, архетипний комплекс чоловічого начала – обожене небо – поєднує у собі функції розпорядника і судді як утілення мудрості (архетипу Духа, за К.Г. Юнгом), а також культурного героя як творця і покровителя, що сприяє подальшій трансформації архетипу у зазначених напрямках.

Річний цикл звичаїв та обрядів кримських татар продовжує формуватися на основі обрядів мусульманських свят.

Одне з найбільш значущих релігійних свят для кожного мусульманина – *Ураза-байрам*. Він безпосередньо пов'язаний з ідеями духовного вдосконалення і добрими вчинками. Для кожного віруючого свято – це причетність до загальної радості одновірців і добра, можливість для поповнення духовного досвіду.

Курбан-байрам – це щорічне свято – день поминання предків і жертвопринесення Аллаху. Це свято жертвопринесення пов'язується з переказом про пророка Ібрагіма, який хотів принести в жертву Аллаху свого сина. На згадку про цей день кожен мусульманин зобов'язаний принести жертву (*курбан*), тобто зарізати тварину. Обряд жертвопринесення виконується за мусульманськими законами [6]. За звичаєм, м'ясо жертвовної тварини рубається на маленькі шматки, потім з нього готується бульйон, і усі гості, які прийшли з привітаннями з нагоди свята, пригощаються, а решту м'яса роздають бідним, самотнім. У давнину частини туші тварини розподілялися між членами родів у строго визначеному порядку. Можливо, що в основі символіки таких колективних трапез лежала ідея демонстрації єдності роду як соціального організму. Ритуальна трапеза – це не просто споживання страви, а ритуальне дійство, наддетерміноване складним культурно-міфологічним контекстом та семантичним сенсом.

Так, зокрема, у монголів до традиції розчленування туші тварини примикає і найдавніша традиція обов'язкового знання імен пращурів до сьомого коліна [9, с. 29]. З іншого боку, глибинний зв'язок символіки їжі та жертв нагадує про міф створення світу, згідно з яким Всесвіт виникає у результаті розділення на частини того, що було раніше єдиним. Найдавніша тема міфу – це створення світу в цілому або його частин. Є.М. Мелетинський виокремлює цю тему як архетиповий мотив давніх міфів [7, с. 48].

Традиційність як спосіб буття формує буденну свідомість людини, виявляючи її індивідуальні та етнічні ментальні ознаки і загалом конкретний образ етнопсихотипу. Психологічне середовище побутування такого способу буття істотно впливає не лише на індивідуальні психічні параметри, а, об'єднуючись у психічне коло соціуму, утверджує ті чинники, що виявляють психічне обличчя етносу, нації тощо (К.Г. Юнг, 1988) [4].

Висновки. Отже, на підставі викладеного матеріалу зроблено висновок про те, що в еволюції етнічної свідомості кримців значну роль відіграла ісламізація. Цей процес мав сприятливий ґрунт для розвитку, оскільки базувався на численних язичницьких проявах у системі світосприйняття і не суперечив основним константам кримськотатарської етносвідомості. Традиційна етнічна свідомість закріпила у кримськотатарській культурі багато з постульованих в ісламі цінностей. Так чином, іслам виступив як доповнення до традиційних релігійних регуляторів. Рекомендації включають: залучення до розробки програм у галузі етнокультурної політики, формування толерантності у міжконфесійних і міжетнічних відносинах, а також у подальшій розробці концептуальних і теоретико-методологічних положень з етнопсихології, етнопедagogіки, під час розробки окремих положень і підходів щодо психологічного розв'язання деяких аспектів проблем національного життя. Подальші наукові розвідки можуть бути пов'язані з вивченням особливостей етнічної свідомості та етнічної ідентичності в рамках соціально-гуманітарних наук – соціальної психології, культурології, соціології.

Список літератури:

1. Ислам : энциклопедический словарь. Москва : Наука, 1991. С. 262.
2. Ивановська О.П. Звичаєве право в Україні : Етнотвор. аспект : навч посіб. Київ : ЕксОб, 2002. 263 с.
3. Кондараки В.Х. Религиозные правила, догматы и обычаи крымских татар. Киев : СтилоС, 2005. С. 270–279.
4. Куєвда В.Т. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект. Донецьк : Укр. культурол. центр, 2007. 236 с.
5. Куєвда В.Т. Традиційність як фактор психічної детермінації поведінки людини : автореф. дис. ... канд. псих. наук. 19.00.01. / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 1999.

6. Куртиев Р. Крымские татары: этническая история и традиционная культура. Симферополь : Б. и., 1998. 151 с.
7. Мелетинский Е.М. О литературных архетипах. Москва, 1994. 133 с.
8. Рашид-ад-Дин Ф. Джамии ат-таварих : сб. летописей. Т. 1. М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1946.
9. Топорков А.Л. Предвосхищение понятия «архетипы» в русской науке 20 века. Москва : Рос. гос. гуманитарн. ун-т, 2001. С. 351.
10. Фюстель де Куланже Н. Древний город. Москва : Канон+, 1996.
11. Чепурина П.Я. Татарская вышивка. *Искусство*. 1935. № 2. С. 103.

Osmanova A.M. PSYCHOSEMANTIC TRANSFORMATION OF THE WORLD REPRESENTATIONS OF THE CRIMEAN TATARS

The article is founded on psychological features mythological influence of religious factors on the process of formation of ethnic consciousness of the Crimean Tatars. It is of close relationship of mythology and religion, the doctrinal foundations of which were generated by the same type of thinking, on the basis of which generate and myths, that is a basic psychological experience formed and realize in mythological categories and means of mythological thinking. In the evolution of ethnic consciousness Crimean played a significant role on Islamization. This process had a fertile ground for the development, because based on numerous pagan manifestations in the perception of the world system, and not contrary to the fundamental constants of the Crimean Tatar ethnic consciousness.

The article notes, first, that mythological and religious consciousness developed over a long period of time, directly influencing all aspects of social life of society, identifying those specific features that formed the basis of ethnic consciousness formation of the Crimean Tatar ethnic community.

Second, the real basis for the formation of the ethnic consciousness of the Crimeans is the social existence of society, that is, the process of interaction of people in economic, spiritual activity, where not only the natural features of society and individuals, but also social features, arising in the process of joint activity are formed and manifested. Essential landmarks of ethnic culture are transmitted to man through interaction with other members of society. At the same time, the essential landmarks of culture act as knowledge not because they carry objective truth, but because they contain a sign of belonging to their culture.

Third, myth as a primal and universal attempt at cognition stimulates other kinds of cognition. However, the subsequent development of consciousness of the ethnics does not lead to a complete rejection of mythology. Mythologized picture as a certain ability of consciousness is preserved at all historical stages of development of the Crimean Tatar ethnic group. The close connection of mythology with religion is traced, the doctrinal foundations of which were generated by the same type of thinking, on the basis of which myths were generated, that is, basic psychological experience was formed and realized in mythological categories and means of mythological thinking. Thus, from different motive forces of ethnic development is the pattern of ethnic process and formation of ethnic consciousness of Crimeans.

Fourth, Islamization played a major role in the evolution of the ethnic consciousness of Crimeans. This process had a favorable ground for development, as it was based on numerous pagan manifestations in the system of world perception and did not contradict the main constants of the Crimean Tatar ethnic consciousness. Traditional ethnic consciousness has cemented in the Crimean Tatar culture many of the values that have been established in Islam and Islam has acted as an adjunct to traditional religious regulators.

Keywords: *traditional notion, behavioral stereotypes, ethnic culture, traditional Islam, ethnic consciousness, rituals and customs.*